

## DE COMLOTDENKER EN DE IDEOLOGISCHE ORDE

*Victor Debeerst*

In de loop van de pandemie raakte ik gefascineerd door ‘debunkingvideo’s’ op YouTube. Ik genoot ervan hoe complottheorieën zorgvuldig uit elkaar werden gehaald en weerlegd. Maar wat mij het meest interesseerde waren de momenten waarop het duidelijk werd hoe bepaalde elementen in complottheorieën historisch waren gegroeid uit het wereldbeeld van de complotdenker of hoe bepaalde complottheorieën aanspraak maakten op de ideologie van de complotdenker. Deze verschillende elementen heb ik hier samengevoegd in vier narratieve functies van hoe de complottheorie werkt om de ideologie van de complotdenker af te schermen van de werkelijkheid.

Zowel complotten als complottheorieën zijn een existentiële bedreiging voor een democratische samenleving en worden niet alleen gehanteerd door totalitaire regimes om hun macht in stand te houden, maar ook door reactionaire politici en bedrijven om hun belangen te beschermen. Zo zijn het ontstaan en de verspreiding van complottheorieën vaak zelf een complot.

Voorbeelden hiervan zijn de protocollen van Zion die door de tsaristische geheime dienst werden gefabriceerd en verspreid op het einde van negentiende eeuw. Een eeuw later, na verschillende rechtszaken en grondige ‘debunking’ blijft deze complottheorie prominent aanwezig in antisemitische kringen en beïnvloedde zij verschillende hedendaagse complottheorieën.<sup>1</sup> Een meer hedendaags voorbeeld is hoe de *carbon industry* al in de jaren vijftig in het bezit was van studies van hun eigen wetenschappers die het catastrofaal falen van ecosystemen en de menselijke invloed op klimaatsverandering door energieconsumptie aantoonde. In plaats van concrete stappen te zetten om deze impact te verminderen, hebben ze decennia lang groeperingen en denktanks zoals *The Heartland Institute* ondersteund die klimaatverandering ontkennen en daarnaast helpen met het verspreiden van andere extreemrechtse complottheorieën.<sup>2</sup>

Dat personen beginnen te geloven in complottheorieën wordt vaak toegeschreven aan wantrouwen en afkeer tegenover het establishment. Dit idee is mijns inziens echter fundamenteel verkeerd, of anders gezegd, het is een wantrouwen tegenover het establishment dat voortkomt uit een diepgaande, verzielde liefde ervoor. Het is als iemand die zijn of haar partner er constant van verdenkt vreemd te gaan en alles beschouwt als een teken van dit verraad.

De complottheorie op zich is een perverse poging om de ideologische orde te redden van een Andere en tot een herstel te komen waarin het verlangen van de

complotdenker wordt vervuld. Voor de complotdenker functioneert het complot als een universeel verhaal waarmee alles in de wereld kan worden verklaard. Daarom geloven de meeste complotdenkers niet in één, maar in meerdere theorieën die ze vervolgens met elkaar verbinden en beschouwen als onderdeel van één groot complot.

Dit universele complot wordt door de complotdenker tot een verhaal gemaakt, waarvan de complotdenker optreedt als de verteller en waarmee zijn of haar verlangens vorm worden gegeven. Voordat de vier narratieve functies die het verlangen vorm geven in de ideologische orde worden geïdentificeerd, dient er eerst verder te worden ingegaan op het politieke en historische aspect van complottheorieën en wat er wordt verstaan onder ideologische orde.

Hier moet de belangrijke kanttekening worden gemaakt dat het voornamelijk gaat over westerse complottheorieën. Hoewel complottheorieën inherent zijn aan de mens, zijn ze gebonden aan politieke en historische contexten en komen ze vaak voor bij minderheden en de bevolking van totalitaire regimes om trauma's te verwerken.

'Alternatieve feiten' zijn geen nieuw fenomeen dat toegeschreven kan worden aan de ontwikkelingen in filosofie en wereldbeelden. Doorheen de geschiedenis zijn er verschillende momenten geweest waarop complottheorieën prominent aanwezig waren in politieke discoursen, zoals tijdens de religieuze conflicten in de vijftiende en zestiende eeuw, de tweede helft van de negentiende eeuw en het hedendaagse politieke landschap. Het was vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw dat complottheorieën en alternatieve geschiedenissen hun hoogtepunt bereikten. Joden, jezuïeten en vrijmetselaars werden allemaal beschouwd als heersers over de aarde of als degenen die van plan waren om de gevestigde macht omver te werpen, later aangevuld door socialisten en communisten. Dit was een gevolg van de geopolitieke en economische toestand na de napoleontische oorlogen en de industriële revolutie, waarbij reactionaire en progressieve krachten in directe botsing kwamen in een constant veranderende samenleving waarin wetenschappelijke ontdekkingen en theorieën oude waarden grondig herzagden. Het is in deze context dat complottheorieën en alternatieve geschiedenissen hun oorsprong vinden. De meest bekende hiervan is de Atlantismythe. Met de aankomst van Europeanen in Amerika zal er in de renaissance een hernieuwde interesse komen in de Atlantismythe en de mogelijke ligging van het mysterieuze eiland. In een eerste fase zullen geleerden zoals de Spaanse historicus Francisco López de Gómara, die de Azteken als Atlantiërs beschouwde, het vooral in en rond Amerika plaatsen. Een generatie later zal men het eerder in de Europese hemisfeer vinden, zoals bij de Zweedse geleerde Olof Rudbeck, die op het einde van de zeventiende eeuw Atlantis in Zweden situeerde en de Italiaanse auteur Angelo Mazzoldi, die in het midden van de negentiende eeuw van het eiland Atlantis het Italiaans schiereiland maakte.<sup>3</sup> De tocht die Atlantis aflegde was er een van Europese identiteitsvorming. Het 'bevreemdende' werd verklaard en vervolgens 'thuisgebracht', waarbij aan de nationale identiteit

mee vorm gegeven werd door het ontstaan van de natie te kaderen als een regeneratie van een gouden tijdperk. Belangrijk voor de geloofwaardigheid van de Atlantismythe waren de ontwikkelingen in de geologie en paleontologie, waarin de mogelijkheid van een samenleving vergaan door aardbevingen, tsunami's of andere natuurrampen groter werd naargelang de wetenschap zich meer ontwikkelde.

Al dit getheoretiseer over Atlantis culmineert in het boek van de Amerikaanse politicus Ignatius Donnelly, *Atlantis: the Antediluvian World* uit 1882. Hiermee werd niet alleen de basis gelegd voor pseudoarcheologie, alternatieve geschiedenis en New Age-geloof, maar het was ook een belangrijk element in de latere ontwikkeling van het wetenschappelijke racisme, samen met de theorieën over Ultima Thule en Boreaal Europa, waarin de oorsprong van het Arische ras werd verklaard.<sup>4</sup> Deze alternatieve geschiedenissen waren nodig om een crisis in het hart van de rassenwetenschap op te lossen, namelijk: hoe kon het zijn dat het Arische ras het beste van alle rassen was, maar er in Noord-Europa tot aan de Romeinen geen grote bouwwerken terug te vinden waren? Atlantis, Ultima Thule en Boreaal Europa losten dit met gemak op. In plaats van dat er iets fundamenteel verkeerd was met de rassentheorieën, postuleerde men dat alle bouwwerken die niet in het Westen te vinden waren, eigenlijk gebouwd waren door de Atlantiërs, de zogenaamde voorouders van de Ariërs die zich na de ondergang van Atlantis hadden verspreid in Noord-Europa. We kunnen dit zien als een voorbeeld van ptolemaeïsme.<sup>5</sup> Wanneer een discipline in crisis zit, worden er eerst pogingen gedaan om veranderingen en toevoegingen te doen *binnen* de theorie zelf. Dit gebeurt anders dan in een copernicaanse revolutie, waarbij de discipline volledig wordt omgeworpen of zelfs verlaten. Complottheorieën, gaande van Atlantis, Flat Earth, antivaccinatie, ontvolkingstheorie, enzovoort, zijn allemaal vormen van ptolemaeïsme.

Dit netwerk van complottheorieën dient ertoe om de ideologische orde van de complotdenker te beschermen. Onder 'ideologische orde' wordt de marxistische definitie van ideologie als vals bewustzijn verstaan, ofwel "dat ze het niet weten, maar het wel doen".<sup>6</sup> Het probleem met deze definitie is dat wanneer we deze buiten de marxistische context blijven hanteren, we ook het marxisme als vals bewustzijn moeten beschouwen. Marx en Engels gebruikten de term 'ideologie als vals bewustzijn' om te verwijzen naar de ideologie van de bourgeoisie, die haar eigen orde over de wereld beschouwt als 'normaal' en gegrond in de natuurlijke orde van dingen.<sup>7</sup> Deze ideologie maakt verandering onmogelijk en is dus een valse beschouwing van de natuurlijke orde van dingen. Dit is wat hier wordt bedoeld met ideologische orde: de sociale wereld zoals die wordt voorgesteld te werken.

Als we ervan uitgaan dat het huidige sociaal-politieke en economische systeem het enige systeem is waarin we een goed leven kunnen hebben en dat het de enige orde is die ons in staat stelt onze verlangens te realiseren, dan is dit wat we als ideologische orde beschouwen. Maar volgens Žižek zijn we ons ervan

bewust dat dit een illusie is. We weten hoe de zaken echt zijn, maar we handelen alsof we het niet weten. Deze dubbele illusie, waarbij we de illusie over het hoofd zien die onze werkelijke, effectieve relatie tot de werkelijkheid structureert, noemt Žižek de ideologische fantasie.<sup>8</sup>

Hier staat tegenover wat de ideologie van het politieke proces genoemd kan worden, namelijk een sociaal plan met betrekking tot hoe de wereld hoort te werken. Het grote onderscheid met de ideologische orde is dat het ideologische proces uitgaat van een meerstemmige politieke ruimte waarin het moet wedijveren met andere ideeën en zich hier mogelijk aan moet aanpassen.<sup>9</sup> De complotdenker zet zich juist af van die politieke ruimte als meerstemmig en beschouwt het als de reden waarom de ideologische orde is verstoord. Wat de complotdenker niet kan realiseren, omdat hij de ideologische orde volledig heeft geïnternaliseerd, is dat de ideologische orde op zichzelf het probleem is.<sup>10</sup> Het enige waar hij vanuit kan gaan, is dat de orde verstoord is en dat er een herstel nodig is. Het is vanaf dit moment dat men in het mythologische verval en het narratief van de complottheorie zich begint op te stellen. Wat hier gebeurt is de mythe van de palingenese.<sup>11</sup> Er wordt gezocht naar een ‘gouden tijd’ en het moment waarop de orde verstoord was om naar dat moment terug te keren, opnieuw te kunnen beginnen, en het verval van de orde tegen te gaan. Door de vertelling van het verval van de orde probeert de complotdenker de orde te herstellen, wat hem tot een heroïsche verteller maakt.

De heroïsche verteller is de verteller die zelf als held optreedt in zijn verhaal. Het bekende voorbeeld hiervan is Odysseus die aan de Feniciërs vertelt over zijn omzwervingen. Dit is het voorbeeld van Gérard Genette in zijn funderende tekst over de zogenaamde ‘intra-homodiegetische verteller’.<sup>12</sup> Dit is een verteller in het verhaal die zelf vertelt wat er gebeurt. In essentie zijn wij allemaal vertellers die onze sociale relaties en verhouding tot de wereld coderen in een complex narratief dat het mogelijk maakt om te overleven. Het is hier dat de ideologische orde functioneert als een structuur voor dit narratief. Het is van belang voor de ideologische orde zelf dat niemand gelooft dat de orde absoluut is. De reden hiervoor is dat een absoluut geloof in de orde ertoe leidt dat deze niet kan veranderen, zich niet kan aanpassen om zijn macht te behouden. Wat de complotdenker tot complotdenker maakt is dat hij die veranderingen aan de ideologische orde niet kan accepteren omdat zijn identiteit er volledig mee is samengevallen. Hij zoekt een herstel van de orde waarmee alle problemen kunnen worden opgelost zonder er eigenlijke rekenschap van af te leggen. De verteller plaatst zichzelf als held in het verhaal door degene te zijn die het vertelt.

Net zoals Homerus de Muzen aansprak en sprookjes beginnen met ‘lang geleden in een land hier ver vandaan’, beginnen de meeste complotdenkers hun narratief door te wijzen op hoe wat ze vertellen geheim wordt gehouden of ontkend door wetenschappers omdat het hun machtsposities in gevaar zou brengen. De complotdenker beweert ook dat hij zelf gevaar loopt en gecensureerd wordt door dit te vertellen. Een voorbeeld hiervan is de serie *‘Ancient*

*Apocalypse*', die door miljoenen mensen wordt bekeken, waarin aan het begin van elke aflevering wordt bevestigd hoezeer de presentator Graham Hancock wordt tegengewerkt en gecensureerd door 'mainstream archeology'.

Dat de complotdenker zichzelf opstelt als een eenzame held die de waarheid moet ontdekken en naar voren moet brengen, wordt over het algemeen gezien als een verlangen naar avontuur, als een symptoom van het feit dat men de monotonie van de huidige samenleving beu is en een uniek leven wil leiden. Deze conclusie klopt echter niet volledig. Wat de complotdenker eigenlijk wil, is deel uitmaken van een ideologische orde die zijn of haar verlangen vervult. Met andere woorden, de complotdenker zoekt niet naar avontuur, maar zet zich er juist tegen af.

De complottheorie bestaat uit vier narratieve functies waarin de complotdenker zijn verlangen naar de ideologische orde uitdrukt aan de hand van de beschrijving van het complot dat die orde verstoort. De eerste functie is die van het instituut, ook wel de interne ander genoemd. De tweede functie is die van de externe ander. De derde functie is die van het perverse en de vierde functie is die van het fantastische.

Uit de verziekte liefde die de complotdenker heeft voor het establishment ontstaat een afkeer voor het establishment en al wie tot het establishment behoort. Om de vergelijking met de diep jaloerse verliefde verder te zetten ziet het complot in het instituut van politici, bureaucraten en academici een verzameling van overspelplegers. Een voorbeeld hiervan zijn de verschillende theorieën die circuleren onder de ontkenner van klimaatverandering, waarin o.a. wordt beweerd dat theorieën en wetgeving rondom klimaatverandering worden ontwikkeld en uitgevoerd om de blanke christelijke Europeaan van zijn vrijheid te beroven en hem eventueel te vervangen door moslims en andere niet-Europeaanen.

In de complottheorie wordt de perfecte staat voorgesteld die via globale instituten niet alleen een wereldeconomie bestuurt, maar ook ziektes kan creëren en richting kan geven aan de wereldgeschiedenis. Wat de complotdenker wenst, is niet het einde van deze wereldorde, die via zijn onzichtbare hand de wereld voortstuwt volgens een groot plan. Hij wil juist onderdeel zijn van die wereldorde en het plan. De complotdenker ziet zichzelf als uitgesloten en benadeeld door de wereldorde. Daarom wordt een periode voorgesteld, de palingenese, een soort gouden tijd waarin de groep waartoe de complotdenker zichzelf rekent, niet was uitgesloten en waarin de orde niet was verstoord. Het is een fictief denken dat dient om het ideologisch denken niet te hoeven doorbreken. In plaats daarvan wordt ervan uitgegaan dat de natuurlijke orde, de ideologische orde, verstoord is door een interne andere. De interne anderen zijn diegenen die onderdeel zijn van het instituut en ook van de samenleving, maar door de complotdenker kunnen ze als compleet anders worden gezien. Het bekendste voorbeeld hiervan is de Jood die als onderdeel wordt beschouwd van de westerse cultuur, maar tegelijkertijd hiervan wordt gescheiden. Deze interne andere functioneert vaak als een soort kwaadaardig meesterbrein dat de rol van antagonist inneemt tegenover de

protagonist, zijnde de complotdenker.

De interne andere wordt door de externe andere geholpen in het realiseren van het einddoel van het complot. Dit is de andere die niet tot de samenleving behoort volgens de ideologische orde van de complotdenker. Een hedendaags voorbeeld hiervan zijn varianten van de omvolkingstheorie. Hierin wordt gesteld dat er een complot is tussen Europese leiders, neomarxisten, Joden (waarbij de filantroop George Soros meestal als leider wordt genoemd) en Arabische leiders om Europa te islamiseren door grote golven van migranten uit de islamitische leefwereld.<sup>13</sup> De externe andere functioneert dus niet meteen als de antagonist, maar als een passief subject van de interne andere. Dit is gelegen in het feit dat de complotdenker de externe andere moet kunnen beschouwen als een te onderwerpen, ondergeschikte persoon. De externe andere is immers diegene waarvan de complotdenker uiteindelijk hoopt te winnen. Dit hoeft niet per se een persoon te zijn, maar kan ook een object of natuurkracht zijn, zoals een ziekte of klimaatverandering. Met andere woorden, de externe andere is datgene wat de complotdenker werkelijk vreest en probeert uit te schakelen binnen zijn narratief door het in een lagere positie te plaatsen.

De wereld van de complotdenker is een gesloten semiotisch systeem, in die zin dat alles een teken is van het complot. Dit teken wordt volgens de complottheorie meestal opzettelijk achtergelaten door de aanhangers van het complot, de interne andere. Dit maakt van de complotdenker vaak een verzamelaar van alles wat een bewijs is van het complot. Sergius Nilus, die de Protocollen van Zion schreef, had een kist die hij 'het museum van de Antichristus' noemde. Hij heeft ooit de inhoud hiervan aan een Franse bezoeker getoond, die daarover heeft getuigd:

“He opened the chest and I saw amidst indescribable disorder a number of objects made of rubber, some household utensils, insignia of technical schools, even the cipher of empress Alexandra Feodorovna and the cross of the Legion of Honor ... It was enough for any object to bear on it a figure resembling somewhat a triangle for his inflamed imagination to see in it the sign of the Antichrist and the seal of the wise Men of Zion.”<sup>14</sup>

De complotdenker ziet hierin een vorm van uitdaging van de andere die overeenkomt met hoe een voyeur kijkt naar zijn slachtoffers, waarbij de idee leeft dat het slachtoffer ergens wel weet dat hij bekeken wordt. En de ontkenning van die tekens, zoals 'Ik heb mij niet uitgetkleed bij het raam voor jou' en 'Die driehoek is geen verwijzing naar de vrijmetselaars', wordt gezien als niets anders dan een verderzetting van het spel/plot. Die perverse blik wordt vervolgens gespiegeld op de instituten die in het complot, door totale controle, alles overzien. Dit leidt tot de pervertering van elk aspect van het optreden van de ander, namelijk in termen van een soort totaliserend kwaad dat tot de meest perverse daden in staat is — tot in het groteske. Hier volgt de complotdenker Freuds beschrijving

van paranoia. De paranoïcus gelooft dat er een patroon zit in willekeurige gebeurtenissen en dat alles op de een of andere manier met hem of haar verbonden is.<sup>15</sup> Zoals de paranoïcus zal de complotdenker zijn haat, angst, maar vooral verlangen projecteren op de andere. Hierdoor zal de andere datgene bezitten wat de complotdenker verlangt, en het van hem afhouden. Het is hier dat de functie van het perverse zijn intrede doet, en dit op een dubbele wijze. De complotdenker beschouwt de andere door een perverse blik, waarbij het handelen van die andere meteen in het transgressief seksuele wordt getrokken. Dit zien we bijvoorbeeld in de bekende quote van Donald Trump uit zijn speech bij zijn aankondiging van zijn presidentskandidatuur in 2015:

“When Mexico sends its people, they’re not sending their best. They’re not sending you. They’re not sending you. They’re sending people that have lots of problems, and they’re bringing those problems with us. They’re bringing drugs. They’re bringing crime. They’re rapists.”<sup>16</sup>

We zien meteen hoe in de eerste zin twee actoren van het institutionele en de externe andere worden geïdentificeerd: de Mexicaanse overheid en haar bevolking. Die laatste wordt meteen in een lagere orde geplaatst: “...they’re not sending their best”, “...they’re sending people that have lots of problems, ...”. En dit wordt dan afgesloten met de perverse blik van de complotdenker: “They’re rapists.”

De laatste narratieve functie die de complottheorie af maakt en deze afsluit van de realiteit, is het ‘fantastische’. Deze term is echter ongelukkig vaag. Andere termen die hier beter zouden werken zijn ‘het fantasmagorische’ of ‘het absurde’, en misschien zelfs ‘het barokke’ of ‘het gotische’. Het probleem met al deze begrippen is echter dat ze te filosofisch geladen zijn om hier zo concreet mogelijk te kunnen functioneren.

Een punt dat vaak naar voren wordt gebracht bij het ‘debunken’ van complottheorieën is dat wat er wordt beweerd zowel wetenschappelijk, historisch als geopolitiek onmogelijk is. Dit gaat van de internationale samenwerking, die nodig zou zijn om sommige zaken uit te voeren, tot historische tegenstrijdigheden in het heden. Dit heeft ermeê te maken dat het noodzakelijk is voor de complotdenker dat het complot belachelijk is. Doordat het belachelijk is, moet het complot namelijk niet meer voldoen aan de institutioneel bepaalde epistemologische vereisten wat kennis kan zijn. Dit is de meest radicale breuk met establishment. Niet enkel wordt de waarheid die het establishment verkondigt verworpen, het is tevens de manier waarop het tot die waarheid komt, die wordt verworpen. Hierdoor kan de complotdenker zich volledig van de werkelijkheid afsluiten. Dit doet de complotdenkers vooral door te *vergeten*. Hun alternatieve geschiedenissen bestaan niet zozeer uit onorthodoxe keuzes van wat *verteld* moet worden, maar uit wat er *vergeten* moet worden. Zo worden bijvoorbeeld de vele artistieke en intellectuele prestaties, alsook de rijke geschiedenis van niet-westerse culturen in twijfel getrokken of volledig ontkend. Wat vooral naar voren

komt in deze alternatieve geschiedenissen is een verlangen naar zeer geavanceerde technologieën, waarvan de belangrijkste die van ongelimiteerde energie is. Complottheorieën waarin deze elementen voornamelijk voorkomen, begonnen eind jaren zestig op te komen en kregen begin jaren 2000 een grote boost toen bezorgdheid over energie en klimaat begon toe te nemen. Door in het fantastische een oplossing te vinden, sluit de complotdenker de noodzaak om een oplossing te vinden in de realiteit af. Adorno, sprekende over de volgers van autoritaire regimes, verwoordt het het best:

“In order not to undermine their own pattern of identification, they unconsciously do not want to know too much and are ready to accept superficial or distorted information as long as it confirms the world in which they want to go on living.”<sup>17</sup>

Hierbij zijn de vier narratieve functies van de complottheorie en hoe ze het verlangen van de complotdenker waarborgen in diens ideologische orde besproken. Het is belangrijk om nog twee opmerkingen te maken. Ten eerste is wat in deze tekst is besproken vooral een aanzet tot het bestuderen van complottheorieën als een product van de ideologische orde waarin we ons bevinden, namelijk het neoliberale kapitalisme, waarin de kloof tussen arm en rijk steeds groter wordt en waarin vrijheden die zich op het eerste gezicht lijken uit te breiden eigenlijk steeds meer onder druk komen te staan. In deze groeiende onzekerheid spelen complottheorieën een gevaarlijke rol. Alle voorbeelden van complottheorieën die in de tekst zijn aangehaald, zijn reeds als expliciete redenen gebruikt om mensen te vervolgen en te doden, van de Holocaust tot de Christchurch-schutter in Nieuw-Zeeland.<sup>18</sup> Ten tweede betekent het niet dat er geen complotten zijn *omdat* er complottheorieën zijn. Een constante waakzaamheid is zonder enige twijfel nodig om een democratische samenleving in stand te houden.

#### Noten:

1 Boym, S., ‘Conspiracy Theories and Literary Ethics: Umberto Eco, Danilo Kis and the Protocols of Zion’, in *Comperative Literature*.51 (1999) 2. p. 98.

2 Malm, A. & the Zetkin Collective, *White Skin, Black Fuel: On the danger of Fossil Fascism*, London, Verso, 2021, p. 24- 34.

3 Eco, U., *De geschiedenis van imaginaire landen en plaatsen*, Amsterdam, Prometheus, 2013, p. 189-190.

4 Eco, U., *De geschiedenis van imaginaire landen en plaatsen*, p. 192.

5 Žižek, S., *The sublime object of ideology*, London, Verso, 2008, p. vii.

6 Žižek, S., *The sublime object of ideology*, p. 24.

7 Ponzio, A., *Signs, Dialogue and Ideology*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1993, p. 36.

8 Žižek, *The sublime object of ideology*, p. 28-30.

9 Ponzio, A., *Signs, Dialogue and Ideology*, p. 64.

10 Žižek, *Living In the end times*, London, Verso, p. vii-viii.



- 11 Malm, A., *White Skin, Black Fuel: On the danger of Fossil Fascism*, p. 255-257.
- 12 Genette, G., *Narrative Discourse: An Essay in Method*, Ithaca, Cornell University Press, 1980, p. 212-260
- 13 Malm, A., *White Skin, Black Fuel: On the danger of Fossil Fascism*, p. 47-51.
- 14 Citaat uit Boym, S., *Conspiracy Theories and Literary Ethics*, p. 105
- 15 Boym, S., *Conspiracy Theories and Literary Ethics*, p. 99
- 16 Phillips, A., ‘‘They’re rapists.’ President Trump’s campaign launch speech two years later, annotated’, in: *The Washington Post* 16-06-2017.
- 17 Citaat uit Malm, A., *White Skin, Black Fuel: On the danger of Fossil Fascism*, p. 294.
- 18 w Malm, A., *White Skin, Black Fuel: On the danger of Fossil Fascism*, p. 150-153.